

بررسی عملکرد میلسپو در تعدیل و تثبیت قیمت‌ها در ایران (۱۳۲۱-۱۳۲۳ ش)

محمد بختیاری^۱

چکیده

اشغال ایران از سوی متفقین در جنگ جهانی دوم و استعفای اجباری رضاشاه، سبب بروز بحران‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی فراوانی شد. در چنین شرایطی، مجلس و دولت ایران، با توصیه و حمایت انگلیس و آمریکا و با تأیید اولیه شوروی، استخدام مستشارانی از آمریکا جهت سامان‌دهی اوضاع و غلبه بر مشکلات اقتصادی و اداری را مورد توجه قرار دادند. در همین راستا، آرتور میلسپو که قبلاً نیز یک بار به‌عنوان رئیس مالیه به ایران آمده و با توجه به شرایط زمانه، عملکرد نسبتاً موفق از خود بر جای گذاشته بود، به‌عنوان رئیس کل دارایی ایران استخدام شد. هدف پژوهش حاضر بررسی عملکرد میلسپو در تعدیل و تثبیت قیمت‌ها در طی دو سال حضورش در ایران (۱۳۲۱-۱۳۲۳ ش) است. روش تحقیق در این مقاله، توصیفی تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و اسنادی است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد میلسپو با وجود اختیارات گسترده و حمایت همه‌جانبه متفقین، در تعدیل و تثبیت قیمت کالاها عملکرد ناموفقی داشت، طوری که نرخ بسیاری از اجناس در زمان حضور او در ایران همچنان افزایش یافت و اگر در کالاهایی همچون گندم، برنج و برخی محصولات کشاورزی، نشانه‌هایی از تثبیت و کاهش قیمت دیده می‌شود، نه به‌خاطر اقدامات میلسپو، بلکه بیشتر به دلیل فراوانی محصولات کشاورزی و معین شدن تکلیف جنگ در بسیاری از جبهه‌ها در سال ۱۳۲۳ بود.

کلیدواژه‌ها: میلسپو، جنگ جهانی دوم، اشغال ایران، تثبیت قیمت‌ها، تورم.

Examining the Performance of Millspaugh in Reducing and Stabilizing Prices in Iran (1942-1944)

Mohammad Bakhtiyari¹

Abstract

The occupation of Iran by the Allies in World War II and the forced resignation of Reza Shah caused many political, social, economic and security crises. In such a situation, the parliament and the government of Iran, with the advice and support of England and the United States and with the initial approval of the Soviet Union, considered hiring advisers from the United States to organize the situation and overcome the economic and administrative problems. In this regard, Arthur Millspaugh, who had already come to Iran once as the head of finance and, considering the conditions of the time, had left behind a relatively successful performance, was hired as the head of Iran's finance. The purpose of the current study is to investigate the performance of Millspaugh in reducing and stabilizing prices during the two years of its presence in Iran (1942-1944). The research method in this article is descriptive-analytical and the method of collecting library and documentary information. The results of this research showed that Millspaugh had an unsuccessful performance in adjusting and stabilizing the prices of goods despite his broad authority and all-round support of the Allies so the price of many goods continued to increase during his presence in Iran, and if in goods such as Wheat, rice and some agricultural products show signs of price stabilization and reduction. It is not because of Millspaugh's actions, but due to the abundance of agricultural products and the determination of the task of war on many fronts in 1944.

Keywords: Millspaugh, World War II, Occupation of Iran, Price Stabilization, Inflation.

---

1. Assistant Professor of Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran
m.bakhtiyari96@gmail.com

مقدمه

سابقه حضور مستشاران آمریکایی در ایران به مورگان شوستر^۱ برمی‌گردد که در سال ۱۹۱۱م/ ۱۲۹۰ش به‌عنوان خزانه‌دار کل به استخدام ایران درآمد و با عملکردی نسبتاً موفق، نام نیکی از خود بر جای گذاشت. همین عملکرد خوب شوستر و تمایل ایران به استخدام مستشاری از کشوری ثالث که بتواند از او به‌عنوان نیروی سومی در برابر دو همسایه استعمارگر شمالی و جنوبی (روسیه و انگلیس) استفاده کند و همچنین فقدان سابقه استعماری آمریکا به‌عنوان یک کشور قدرتمند نوظهور، بار دیگر ایرانیان را متوجه استخدام مستشار دیگری از آمریکا نمود که این بار به توصیه مورگان شوستر، آرتور میلسپو^۲ انتخاب و استخدام شد و در طی سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۶ش، به‌عنوان رئیس مالیه ایران، امور اقتصادی و مالی کشور را در دست گرفت و در فضای مساعد و امنی که رضاشاه فراهم کرده بود، توانست اصلاحاتی را در امور مالیه انجام دهد؛ اما بعد از پنج سال فعالیت، به دلیل اختلاف با رضاشاه، ایران را ترک کرد. تا این‌که با اشغال ایران از سوی متفقین در جنگ جهانی دوم، باز هم میلسپو مورد توجه برخی از رجال سیاسی کشور قرار گرفت. البته این بار انگلیسی‌ها نیز که فضا را برای استخدام مستشاری از کشور خود مهیا نمی‌دیدند و به حمایت آمریکایی‌ها برای مقابله با متحدین نیاز داشتند، صلاح را در استخدام مستشار از کشور دوست و هم‌پیمان خودشان، یعنی آمریکا دیدند تا بدین طریق کنترل امور اقتصادی ایران را برای پیشبرد برنامه‌های خود در دست بگیرند. در چنین شرایطی، حکومت ضعیف و بی‌ثبات ایران که با بحران‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و امنیتی زیادی روبه‌رو بود و قدرت مخالفت با خواسته‌های متفقین را نداشت، به توصیه آن‌ها، استخدام مستشار آمریکایی را در دستور کار قرار داد. در نتیجه، آرتور میلسپو با موافقت و تصویب مجلس ایران در ۲۱ آبان ۱۳۲۱ به مدت پنج سال به استخدام ایران درآمد و از بهمن همان سال کار خود را به‌عنوان رئیس کل دارایی ایران شروع کرد، اما در نهایت نتوانست تغییر و تحول اساسی در ساختار مالی و اقتصادی ایران به وجود آورد و جلوی تورم و گرانی را بگیرد. در چنین شرایطی، صدای مخالفانش در مجلس و خارج از آن بلند شد و زمینه را برای ادامه فعالیت میلسپو

1. William Morgan Shuster.

2. Arthur Millsbaugh.

ناممکن کرد. او که عدم موفقیت خودش را به کارشکنی مخالفان و فساد موجود در ساختار اداری کشور نسبت می‌داد و تمام تلاش خود را برای حذف آن‌ها از قدرت و به دست گرفتن کنترل تمام امور انجام می‌داد، در نهایت، به دلیل عدم موافقت دولت و مجلس با برکناری ابوالحسن ابتهاج مدیر کل بانک ملی و از مخالفان سرسخت میلسپو و لغو اختیارات فوق‌العاده میلسپو از سوی مجلس، استعفا داد و بعد از دو سال حضور در ایران، کشور را با ناکامی و ناراحتی ترک کرد.

پژوهش حاضر درصدد است با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، روزنامه اطلاعات، مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی و سایر منابع اصلی، عملکرد میلسپو در بحث تعدیل و تثبیت قیمت‌ها را مورد بررسی قرار دهد.

درباره پیشینه مطالعاتی این موضوع باید اذعان کرد که در مورد عملکرد میلسپو در دوره دوم حضورش در ایران پژوهش‌های زیادی انجام شده است اما هر کدام از آن‌ها، عملکرد میلسپو در یکی از حوزه‌ها را مورد بررسی قرار داده است و هیچ‌یک به عملکرد او در کاهش و تثبیت قیمت‌ها نپرداخته یا به صورت پراکنده و کلی به آن اشاره کرده است. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به کتاب *برگی از تاریخ معاصر ایران (مأموریت دوم آرتور میلسپو در ایران و پیامدهای آن)* نوشته غلامرضا رابطی قشلاقی (۱۳۹۸) و مقالات «نگاهی انتقادی به ایران‌شناسی آرتور میلسپو» تألیف محسن خلیلی (۱۳۸۵)، «اقدامات میلسپو برای حل بحران نان ۱۳۲۳-۱۳۲۱» نوشته کریم سلیمانی و جمیله عزیزخواه (۱۳۹۱)، «اصلاحات میلسپو در ناوگان حمل‌ونقل ایران» (۱۳۲۱-۱۳۲۳) نوشته جمیله عزیزخواه (۱۳۹۲)، «قانون مالیات بر درآمد آرتور میلسپو» نوشته کریم سلیمانی و جمیله عزیزخواه (۱۳۹۲)، «مناسبات میلسپو و ارتش ایران (۱۳۲۳-۱۳۲۱ش)» تألیف جمیله عزیزخواه (۱۳۹۴) و «مخالفت‌ها علیه میلسپو در ایران (۱۳۲۳-۱۳۲۱ش / ۱۹۴۲-۱۹۴۴م)» نوشته کریم سلیمانی دهکردی و جمیله عزیزخواه (۱۳۹۲) اشاره کرد. پژوهش حاضر از این بابت که عملکرد میلسپو در تعدیل و تثبیت قیمت‌ها در ایران را به صورت اختصاصی و دقیق مورد بررسی موشکافانه قرار می‌دهد، دارای اهمیت و نورآوری است.

۱. قیمت کالاها در ایران قبل از استخدام میلسپو

درباره قیمت کالاها و خدمات در دوره رضاشاه آمار و ارقام دقیق و کاملی در دست نیست. با این حال، بررسی گزارش‌های بانک ملی ایران از پنج سال پیش از ورود متفقین به ایران (۱۳۱۵ الی ۱۳۲۰)، نشان می‌دهد که قیمت کالاها و به تبع آن، هزینه زندگی در ایران با شیب ملایمی در حال رشد بوده است. شاخص بهای عمده‌فروشی در تهران چنانچه مبنای آن در سال ۱۳۱۵ صد (۱۰۰) گرفته شود، در پایان سال ۱۳۱۹ به ۱۷۴ رسید و شاخص بهای خرده‌فروشی نیز که مبنای تعیین سطح زندگی است، در طول این مدت از ۱۰۰ در سال ۱۳۱۵ به ۱۷۶ در آخر سال ۱۳۱۹ رسید. در طول این مدت شاخص هزینه زندگی نیز از عدد ۱۰۰ در سال ۱۳۱۵ به ۱۸۲/۵ در سال ۱۳۱۹ ترقی کرد (اطلاعات، ۱۳۲۰/۰۶/۲۶، ۴۶۵۲: ۱)؛ یعنی در طول چهار سال (۱۳۱۵ تا ۱۳۱۹) حدود ۷۵ تا ۸۰ درصد از ارزش پول ایران کم شد، یا این که همین مقدار بر قیمت کالاها و هزینه زندگی اضافه شد.

جدول شماره ۱: میزان افزایش قیمت کالاها و هزینه زندگی (۱۳۱۵-۱۳۱۹)

سال	بهای عمده‌فروشی	بهای خرده‌فروشی	هزینه زندگی
۱۳۱۵	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۳۱۶	۱۲۳/۹	۱۲۵	۱۲۱/۱
۱۳۱۷	۱۲۵/۶	۱۴۸/۴	۱۳۲/۵
۱۳۱۸	۱۵۷/۷	۱۵۹/۷	۱۴۲/۵
۱۳۱۹	۱۷۴	۱۷۶	۱۸۲/۵

منبع: (اطلاعات، ۱۳۲۰/۰۶/۲۶: ۴۶۵۲: ۱)

اما با اشغال ایران توسط متفقین و استعفای رضاشاه از قدرت که به بحران سیاسی، اقتصادی و اجتماعی منجر شد، افزایش نرخ اجناس و کاهش ارزش پول ایران شیب تندتری به خود گرفت (گلشائیان، ۱۳۹۳: ۶۸-۶۷)، طوری که هزینه زندگی در سال ۱۳۲۰ از ۱۸۲/۵ به ۳۱۴ ترقی پیدا کرد و تا آخر مهرماه ۱۳۲۱ به ۴۱۸ رسید و با رشد افسارگسیخته در نیمه دوم سال ۱۳۲۱، در بهمن ماه ۱۳۲۱ به عدد ۶۰۰ افزایش پیدا کرد (اطلاعات، ۱۳۲۱/۱۱/۱۰: ۵۰۸۶: ۱؛ خان ملک یزدی، بی‌تا: ۹۷)؛ یعنی بهای اجناس از زمان اشغال

ایران توسط متفقین تا حدود یک سال و نیم بعد، یعنی زمان ورود میلسپو به ایران، بیش از ۳۰۰ درصد افزایش پیدا کرد و جنسی که در سال ۱۳۱۵ با ۱۰۰ ریال و در اوایل سال ۱۳۲۰ با کمتر از ۲۰۰ ریال خریداری می‌شد، قیمت آن در بهمن ۱۳۲۱ به ۶۰۰ ریال رسید. البته این اعداد، متوسط هزینه زندگی اعم از خوراک، پوشاک، مسکن، سوخت و غیره بود و الا در برخی از کالاها، قیمت‌ها در زمان جنگ بیش از ۵۰۰-۶۰۰ درصد رشد کرد. مثلاً قیمت گندم دولتی از ۶۵۰ ریال برای هر تن در مرداد ۱۳۲۰ به ۱۲۰۰ ریال در مهر همان سال، ۱۸۰۰ ریال در خرداد ۱۳۲۱ و ۳۵۰۰ ریال در آبان ۱۳۲۱ افزایش پیدا کرد (اطلاعات، ۱۳۲۰/۵/۱۲، ۴:۴۶۱۴ و ۱۳۲۱/۸/۳:۵۰۳۴:۱). البته در بازار آزاد قیمت‌ها خیلی بالاتر بود، مثلاً در پاییز ۱۳۲۰ که قیمت دولتی گندم ۱۸۰۰ ریال در هر تن بود، در بازار آزاد یک خروار گندم (۳۰۰ کیلو) ۱۸۰۰ تومان قیمت داشت (ایران در اشغال متفقین، ۱۳۷۱:۱۵۸). قیمت برنج از کیلویی ۲ ریال در سوم شهریور ۱۳۲۰ به ۹ ریال در پاییز ۱۳۲۱ رسید. قیمت روغن در طول این مدت از ۱۵ ریال برای یک کیلو به ۵۰ ریال و قیمت زغال از کیلویی ۰/۶۱ ریال به ۱/۸۳ ریال رسید (اطلاعات، ۱۳۲۱/۶/۳، ۱:۴۹۸۶ و ۱۳۲۱/۸/۶، ۵۰۳۶:۱).

جدول شماره ۲: متوسط هزینه زندگی در ایران

سال	هزینه زندگی
۱۳۱۵	۱۰۰
۱۳۱۶	۱۲۱/۱
۱۳۱۷	۱۳۲/۵
۱۳۱۸	۱۴۲/۵
۱۳۱۹	۱۸۲/۵
۱۳۲۰	۳۱۴
۱۳۲۱ (مهر ماه)	۴۱۸
۱۳۲۱ (بهمن ماه)	۶۰۰

منبع: (اطلاعات، ۱۳۲۱/۱۱/۱۰:۵۰۸۶:۱)

بدون تردید، دلیل اصلی رشد افسارگسیخته قیمت‌ها و بالا رفتن هزینه زندگی، اشغال کشور توسط بیگانگان بود که باعث هرج و مرج و ناامنی، احتکار، قاچاق، تورم، بی‌انگیزگی و

کمبود وسایل حمل‌ونقل شده بود (هدایت، ۱۳۴۶: ۴۲۸؛ استوارت، ۱۳۷۰: ۳۱۷)؛ اما عوامل دیگری نیز در افزایش قیمت‌ها تأثیر داشت که شاید مهمترین آن خشکسالی شدید سال آبی ۱۳۲۰ بود که سبب کاهش شدید محصول در خرمین ۱۳۲۱ شد (ساکما، ۲۴۰/۴۵۸۳۳: ۲؛ ایران در اشغال متفقین، ۱۳۷۱: ۲۸۵-۲۸۴). همه این موارد، باعث اختلال در تولید و توزیع محصولات زراعی و غیرزراعی شد و زمینه را برای افزایش شدید قیمت‌ها فراهم کرد (بولارد و اسکراین، ۱۳۶۳: ۹۱-۹۲)؛ بنابراین، زمانی که میلسپو در بهمن ۱۳۲۱ به‌عنوان مستشار مالی وارد ایران شد، قیمت تمام کالاها به اوج خود رسیده بودند و تورم و گرانی به یکی از مسائل لاینحل جامعه ایران تبدیل شده بود (ساکما، ۲۹۶/۲۴۰۰۳: ۷۷؛ ایران در بحرآن، ۱۳۷۹: ۱۹۰-۱۹۷؛ اسکرین، ۱۳۶۳: ۲۹۰). چنان‌که میلسپو می‌نویسد: «در موقع ورود اینجانب قیمت‌ها عموماً در حدود هفت برابر ترقی کرده بود.» (ساکما، ۲۹۰/۱۱۶۰: ۲۱).

۲. اقدامات میلسپو برای تعدیل و تثبیت قیمت‌ها

آرتور میلسپوی آمریکایی که قبلاً نیز در بین سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۰۶ به‌عنوان رئیس مالیه، به ایران آمده بود، یک بار دیگر، در ۲۱ آبان ۱۳۲۱ با تصویب مجلس شورای ملی سیزدهم، به‌عنوان رئیس کل دارایی، به استخدام ایران درآمد تا مشکلات اقتصادی و مالی کشور را سر و سامان دهد (ساکما، ۲۴۰/۱۲۶۱۵: ۱۷-۱۵؛ مشروح مذاکرات مجلس، دوره ۱۳، جلسه ۱۰۸)؛ اما این بار شرایط زمانه متفاوت شده بود و دیگر از حکومت مقتدر رضاشاه برای اجرای اصلاحات مورد نظر میلسپو خبری نبود و جای آن را دولت‌های ضعیف و مستعجل گرفته بودند. در چنین شرایطی، میلسپو که به صلاحدید متفقین و عمدتاً برای تأمین منافع آن‌ها، به ایران آمده بود (ذوقی، ۱۳۶۸: ۱۶۵-۱۶۳)، می‌خواست با حمایت متفقین و با کسب اختیارات فوق‌العاده، به یگانه تصمیم‌گیر نظام مالی ایران تبدیل شود و هیچ فعالیت اقتصادی بدون تأیید و امضای او انجام نشود (ابتهج، ۱۳۷۱: ۱۲۳/۱). بر همین اساس، میلسپو چند ماه بعد از حضور ناموفق در ایران، راه حل اصلاحات اساسی را اعطای اختیارات ویژه به خودش عنوان کرد و با اعمال فشار بر دولت و مجلس، در ۱۳ اردیبهشت ۱۳۲۲ اختیارات فوق‌العاده‌ای را از مجلس ایران دریافت کرد که بر اساس آن کلیه امور مربوط به صادرات و واردات اجناس غیرخورباری، حمل‌ونقل و توزیع آن، مال‌الاجاره

مستغلات و دستمزد کلیه کالاها و خدمات عمومی تا شش ماه بعد از خاتمه جنگ به میلپو داده شد (ساکما، ۲۴۰/۲۵۹۲۰: ۹-۷؛ ساکما، ۲۹۸/۵۵۴: ۲ و ۱۹؛ مشروح مذاکرات مجلس، دوره ۱۳، جلسه ۱۵۳). البته در مورد کالاهای خوارباری نیز، آن قسمت از اجناس که وزیر خواربار و رئیس کل دارایی تشخیص می‌داد و هیئت وزیران تصویب می‌نمود، تحت کنترل میلپو درمی‌آمد که بعداً همین وضعیت اتفاق افتاد و با انحلال وزارت خواربار، اداره خواربار به سازمان‌های زیرمجموعه میلپو اضافه شد (ساکما، ۲۴۰/۱۷۱۷۳: ۶؛ میلپو، ۱۳۷۰: ۱۴۲-۱۴۱). به این ترتیب، میلپو تمام امور اقتصادی و مالی ایران، اعم از تنظیم بودجه، تولید، توزیع و نرخ‌گذاری همه کالاها و خدمات، عزل و نصب کلیه کارمندان مربوط به حوزه اقتصادی، تجارت داخلی و خارجی، حمل‌ونقل، استخدام مستشار خارجی و غیره را در دست گرفت.

۲.۱. تأسیس قسمت تثبیت قیمت‌ها

میلپو برای حل مشکلات اقتصادی ایران، سازمان‌های متعددی را ایجاد، ترکیب، منفصل یا منحل کرد که از مهمترین آن‌ها سازمان تثبیت قیمت‌ها، حمل‌ونقل، جیره‌بندی، غله و نان، خواربار، پخش و غیره بود. او برای کنترل دقیق و کامل بر هر یک از این سازمان‌ها، یک نفر آمریکایی را استخدام و در رأس هر کدام قرار داد (ساکما، ۲۴۰/۱۳۷۷۰: ۲ و ۲۴۰/۸۲۸۷۵: ۴)

در بحث تثبیت و کاهش قیمت‌ها که موضوع محوری مقاله حاضر است، میلپو با تکیه بر قانون اختیارات ۱۳ اردیبهشت ۱۳۳۲، سازمان یا قسمت «تثبیت قیمت‌ها» را در اول خرداد ۱۳۳۲ تأسیس نمود. این قسمت دارای یک رئیس بود که توسط میلپو انتخاب می‌شد و در مقابل او مسئولیت داشت و شامل ادارات و بخش‌های زیر بود: دفتر رئیس کل قسمت، اداره نیازمندیها، اداره تحصیل مواد، اداره نظارت بر معاملات خارجی، اداره حمل‌ونقل، اداره تنظیم معاملات، اداره توزیع و اداره مال‌الاجاره‌ها و دستمزدها و خدمات عمومی. هر یک از این ادارات یک رئیس آمریکایی داشت که بنا بر پیشنهاد رئیس قسمت تثبیت قیمت‌ها و به وسیله رئیس کل دارایی منصوب می‌شد و در مقابل رئیس کل قسمت مسئول بود و وظایفش هم به وسیله او معین می‌شد. در شهرستان‌ها نیز پیشکاران دارایی

استان‌ها و رؤسای دارایی شهرستان‌ها به‌عنوان عامل و نماینده قسمت تثبیت قیمت‌ها محسوب می‌شدند و در مقابل رئیس قسمت، مسئولیت مستقیم داشتند (ساکما، ۱۳۷۳/۲۴۰: ۱۶-۱۳). قسمت تثبیت قیمت‌ها به منظور تثبیت و کاهش بهای کالاها، کلیه اجناس را به چهار دسته تقسیم کرد: ۱. اجناس تحت نظارت خواربار؛ ۲. اجناس تحت نظارت رئیس کل دارایی و به‌موجب آیین‌نامه در انحصار دولت؛ ۳. اجناس تحت نظارت رئیس کل دارایی و به‌موجب آیین‌نامه اجناس کنترلی و ۴. سایر اجناس که در سه دسته دیگر نیستند (همان). در ابتدا اجناس دسته دوم که زیر نظر قسمت تثبیت قیمت‌ها و در انحصار دولت بودند، به شرح زیر بود: «۱. محصولات پنبه‌ای از قبیل نخ بافندگی، نخ پرک، قماش، جوراب، حوله، لباس‌های بافته‌ای، نخ قرقره، لباس‌های دوخته شده از پارچه‌های نخی؛ ۲. گونی و لفاف، ریسمان و طناب کنفی، کنف خام؛ ۳. صابون و شمع؛ ۴. لامپ چراغ برق، سیم روپوش‌دار برای سیم‌کشی برق؛ ۵. انواع رنگ؛ ۶. مواد شیمیایی از هر قبیل؛ ۷. وسایل حمل‌ونقل موتور با انضمام قطعات یدکی و لوازم فرعی آن‌ها؛ ۸. لاستیک رویی و تویی؛ ۹. چراغ (که نفت یا سایر مواد نفتی مصرف می‌نماید)، لوله لامپ فتیله چراغ؛ ۱۰. چینی‌آلات، بلورجات، ادوات مطبخ؛ ۱۱. سنجاق و سوزن؛ ۱۲. نخ خیاطی و هر نوع نخ دیگری غیر از پنبه‌ای؛ ۱۳. انواع کاغذ؛ ۱۴. گیره کاغذ، مداد، سرقلم، چوب قلم؛ ۱۵. ماشین تحریر، نوار ماشین تحریر، کاغذ کاربن، کاغذ استنبل (دوئلیکاتور) جهت کپی‌برداری؛ ۱۶. جوهر؛ ۱۷. زغال‌سنگ، هیزم، زغال» (ساکما، ۱۳۷۳/۲۴۰: ۲۱-۲۰)؛ اما بخش‌ها و ادارات زیرمجموعه قسمت تثبیت قیمت‌ها و کالاهای تحت کنترل آن که اجناس انحصاری دولت محسوب می‌شد، مدام از طریق آیین‌نامه‌هایی که از طرف میلسپو صادر می‌شد، در حال تغییر بود. مثلاً در اول تیر ۱۳۲۲ میلسپو با صدور آیین‌نامه‌ای، پنبه خام را جزو اجناس دسته دوم قرار داد (ساکما، ۱۳۷۳/۲۴۰: ۴۰). یا این‌که با استعفای شریدان^۱، مستشار آمریکایی خواربار و با پیشنهاد او مبنی بر انحلال وزارت خواربار و اضافه شدن آن به سازمان‌های زیر نظر رئیس کل دارایی، این مجموعه عظیم به‌عنوان یک اداره به مجموعه‌های تحت نظر میلسپو اضافه شد و او علاوه بر کالاهای غیرخوارباری، اجناس خوارباری را نیز که قبلاً از طریق یک وزارتخانه مستقل اداره می‌شد، تحت کنترل گرفت (میلسپو، ۱۳۷۰: ۱۴۲-۱۴۱). به دنبال

1. Sheridan.

آن، میلسپو با صدور آیین‌نامه‌ای، قسمت جدیدی به نام «غله و نان» تشکیل داد که عهده‌دار جمع‌آوری غله و اداره کردن امور نانوايي‌ها و توزیع نان و آرد بود. به‌موجب این آیین‌نامه، غلات که شامل گندم، جو و برنج می‌شد، اجناس انحصاری دولت محسوب شدند و حمل‌ونقل و فروش آن‌ها به جز قسمت غله و نان یا با اجازه آن قسمت کلاً ممنوع گردید (اطلاعات، ۱۳۲۲/۵/۲، ۵۲۲۹: ۱). بررسی اسناد و مدارک موجود نشان می‌دهد که بسیاری از این تغییرات برای سرپوش گذاشتن بر ناکامی میلسپو در تعدیل نرخ اجناس غیرخورباری بوده است؛ زیرا که در این زمان به دلیل فراوانی محصولات کشاورزی، بسیاری از کالاهای زراعی به طور طبیعی با کاهش قیمت مواجه شده بودند و میلسپو می‌توانست این موضوع را متأثر از اقدامات خود نشان دهد.

۲.۲. استقرار و دریافت اعتبار از بانک ملی

میلسپو که با ایجاد و تغییر ادارات و برقراری انحصارات جدید، ظاهراً به دنبال تثبیت و تعدیل قیمت‌ها بود، به منابع مالی هنگفتی برای خرید غله، پرداخت حقوق کارمندان دولت و مستشاران خارجی نیاز داشت تا با کمک آن‌ها کارها را پیش ببرد و جلوی تورم و گرانی را بگیرد. میلسپو برای تأمین این هزینه‌ها اقداماتی را انجام داد که بسیاری از آن‌ها تورم‌زا بودند. یکی از این اقدامات، استقرار از بانک ملی بود. او که در ۲۲ شهریور ۱۳۲۲ لایحه اعتبار ۵۰۰ میلیون ریالی جهت کمک نقدی و جنسی به کارمندان را به تصویب مجلس رسانده بود (مشروح مذاکرات مجلس، دوره ۱۳، جلسه ۲۰۰). در ۳۰ مهر همان سال ۴۰۰ میلیون ریال برای خرید غله اعتبار گرفت. این در حالی بود که وزارت خواربار حدود سه ماه قبل از آن ۵۰۰ میلیون ریال برای خرید غله اعتبار دریافت کرده بود و با انحلال آن وزارتخانه و اضافه شدنش به وزارت دارایی، کنترل آن پول‌ها نیز به دست میلسپو افتاده بود (اطلاعات، ۱۳۲۲/۴/۱۹: ۵۲۱۸، ۱). میلسپو که قبلاً معتقد بود استقرار از بانک موجب خلق نقدینگی و افزایش بدهی دولت و تورم می‌شود (اطلاعات، ۱۳۲۲/۱/۸، ۵۱۳۰: ۱)، حالا خودش برای پیشبرد برنامه‌هایش به دریافت وام و اعتبار از بانک ملی روی آورده بود.

۲.۳. ارائه و تصویب لایحه مالیات بر درآمد و استخدام مستشاران آمریکایی

اقدام دیگر میلسپو، ارائه لایحه مالیات بر درآمد بود تا از این طریق کسری بودجه را

جبران کند و جلوی تورم را بگیرد؛ اما تصویب این لایحه در مجلس به دلیل مخالفت‌های زیاد، چندین ماه طول کشید و در نهایت با فشار و تهدید میلسپو و دیگر مستشاران آمریکایی بر استعفاء، در ۱۹ آبان ۱۳۲۲ به تصویب مجلس رسید (مشروح مذاکرات مجلس، دوره ۱۳، جلسه ۲۱۶). هر چند میلسپو بسیاری از ناکامی‌های خود را به عدم تصویب این لایحه و همچنین لایحه استخدام ۶۰ مستشار آمریکایی دیگر مربوط می‌دانست (ساکما، ۱۱۶۰/۲۹۰: ۳۱-۳۰)، اما حقیقت این است که با تصویب این لوایح، باز هم نه تنها تغییری در اوضاع اقتصادی پیش نیامد بلکه هزینه مستشاران جدیدی هم که نفری حدود ۱۰ تا ۱۲ هزار ریال حقوق سالانه دریافت می‌کردند (ساکما، ۱۶۴۹۰/۲۴۰: ۲؛ ساکما، ۸۲۸۷۵/۲۴۰: ۴؛ کی‌استوان، ۱۳۲۷: ۸۷/۱) و منشیان و مترجمانی نیز برای خود داشتند، بر هزینه‌های دولت اضافه شد که نتیجه‌اش کسری بیشتر بودجه سالانه کشور و تورم و گرانی بود (عظیمی، ۱۳۷۲: ۱۵۴).

۴.۲. ایجاد تغییرات در ساختار اداری و اجرایی وزارت دارایی

میلسپو که با وجود اختیارات فوق‌العاده و تحمیل همه خواسته‌ها و سیاست‌های خود بر دولت و مجلس ایران نتوانسته بود کار چندانی انجام دهد و قیمت‌ها را تثبیت کند، مدام به ایجاد تغییراتی در ساختار اداری و اجرایی دست می‌زد تا شاید از این طریق بتواند اذهان عمومی را منحرف و به بهبود شرایط امیدوار کند. او در ۲۰ آذر ۱۳۲۲ زغال چوب را به انحصار دولت درآورد (اطلاعات، ۱۳۲۲/۹/۲۰: ۵۲۴۳: ۱) و در ۱۱ بهمن ۱۳۲۲ با ایجاد کمیسیون قیمت‌ها و جیره‌بندی، دستور داد که بهاء، سهمیه و مقدار جیره‌بندی کلیه اجناس انحصاری و تحت کنترل، از طرف کمیسیون قیمت‌ها و جیره‌بندی پیشنهاد شود (اطلاعات، ۱۳۲۲/۱۱/۱۱، ۵۳۸۵: ۱). در همین ماه میلسپو یک فروشگاه دولتی بزرگی را در تهران برای توزیع قماش کارمندان ایجاد کرد و اداره‌ای نیز با نام اداره حمل‌ونقل تأسیس نمود تا از این طریق بتواند هزینه تولید و توزیع و حمل‌ونقل کالاها را کاهش داده و قیمت‌ها را کنترل نماید؛ اما هیچ کدام از این ادارات و انحصارات جدید منجر به بهبود شرایط نشد و انتقادات از میلسپو افزایش یافت (عظیمی، ۱۳۷۲: ۱۵۵-۱۵۴). در چنین شرایطی، میلسپو به جای پذیرش اشتباهات و اصلاح امور، به تهدید و تخریب منتقدان پرداخت. واکنش دیگر میلسپو

این بود که این بار به جای اضافه کردن ادارات مختلف به قسمت تثبیت قیمت‌ها و ایجاد انحصارات جدید، شروع به انشعاب برخی از ادارات از این قسمت و آزاد کردن برخی از کالاها نمود. در همین راستا، او اداره پخش و اداره تهیه و فروش را از قسمت تثبیت قیمت‌ها جدا کرد (اطلاعات، ۱۳۲۳/۳/۱: ۵۴۷۲: ۱) و در ۸ تیر ۱۳۲۳ انحصار زغال سنگ را لغو کرد (اطلاعات، ۱۳۲۳/۴/۸، ۵۵۰۵: ۱)؛ اما هیچ کدام از این وصل و فصل‌ها نتوانست سبب بهبود شرایط و رضایت عموم شود. بزرگ‌نیا از رجال اقتصادی و روشنفکر آن زمان در انتقاد از اقدامات میلپو نوشت: «صدور آیین‌نامه‌های مکرر و متضاد و صدور یکی به جای دیگری و چسباندن سه رشته از امور به یک اداره و انتزاع آن‌ها بعد از چند روز و وصل کردن به اداره دیگر و تغییر و تبدیل همکاران آمریکایی خود از یک شعبه دیگر و فسخ عقیده‌های متوالی همه قرینه اشتباهات پیاپی است.» (اطلاعات، ۱۳۲۳/۴/۱۷، ۵۵۱۱: ۱). میلپو وقتی با چنین شرایط و انتقاداتی روبه‌رو شد، با صدور آیین‌نامه‌ای، قسمت تثبیت قیمت‌ها را منحل کرد، بدون این‌که درباره دلیل شکل‌گیری و انحلال آن توضیحی ارائه دهد (اطلاعات، ۱۳۲۳/۴/۱۹: ۵۵۱۳: ۱).

۲.۵. تلاش برای تمدید اختیارات فوق‌العاده جهت اصلاح امور و جبران اشتباهات

در این زمام میلپو که به خاطر عملکرد ضعیفش در همه حوزه‌ها مورد انتقاد ناسیونالیست‌ها، کمونیست‌ها و دیگر احزاب و گروه‌های سیاسی قرار گرفته بود و هیچ کدام از اقداماتش به نتیجه مورد نظر منتهی نشده بود و بحث لغو اختیارات فوق‌العاده‌اش نیز در مجلس مطرح بود، سعی کرد با مذاکره و مکاتبه با نخست‌وزیر و رئیس مجلس و دیگر نمایندگان، سه ماه دیگر اختیاراتش را تمدید کند تا اشتباهات گذشته را جبران و اصلاحات مورد نظر را انجام دهد (فرخ، بی‌تا: ۶۱۳-۶۱۱). این فرصت نیز به میلپو داده شد اما او به جای اصلاح امور و جبران اشتباهات گذشته، به تخریب و تهدید منتقدان و مخالفان خود پرداخت که نمونه بارز آن ابوالحسن ابتهاج مدیر کل بانک ملی بود که اجازه بازرسی از بانک را به نماینده میلپو نداده بود و عزل خود از سوی میلپو را خارج از اختیارات او عنوان کرده بود (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۱۹/۱ و ۱۳۵). وقتی این موضوع به نخست‌وزیر، مجلس و دیوان عالی کشور ارجاع شد، همه آن‌ها طبق قرارداد استخدام میلپو، به نفع ابتهاج رأی دادند

(عظیمی، ۱۳۷۲: ۱۵۵) میلسپو که در این زمان با تصویب لایحه لغو اختیارات فوق‌العاده‌اش در مجلس نیز روبه‌رو شده بود، نامه‌های تهدیدآمیزی را در مورد نتایج فاجعه‌آمیز لغو اختیارات او و برکناری‌اش نوشت، اما هیچ کدام از آنها نتوانست مانع از رأی نمایندگان مجلس چهاردهم بر عزل میلسپو در ۱۹ بهمن ۱۳۲۳ شود (مشروح مذاکرات مجلس، دوره ۱۴، جلسه ۵۳)؛ بنابراین، میلسپو بعد از حدود دو سال فعالیت ناموفق در ایران و خوش‌خدمتی به متفقین، کشور را به مقصد آمریکا ترک کرد (امیراحمدی، ۱۳۷۳: ۵۰۱؛ مستشاران آمریکایی در ایران به روایت اسناد، ۱۳۸۲: ۴۲).

۳. قیمت کالاها در زمان حضور میلسپو در ایران

بررسی قیمت کالاها در زمان حضور میلسپو در ایران و مقایسه آن با دوره قبل و بعد، می‌تواند نمای بهتر و دقیق‌تری از عملکرد او در کاهش و تثبیت قیمت‌ها ارائه دهد. البته باید توجه داشت که زمان، مکان و نوع کالای مورد بررسی، اعم از زراعی یا غیر زراعی، انحصاری یا غیر انحصاری، جیره‌بندی یا آزاد و داخلی یا وارداتی، در قیمت کالاها تأثیر داشت و باید در تحلیل نوسانات قیمتی مورد توجه قرار گیرد.

در زمستان ۱۳۲۱ زمانی که میلسپو وارد ایران شد و فعالیت خود را به‌عنوان رئیس کل دارایی آغاز کرد، قیمت کالاها در ایران به شرح زیر بود: گندم خریداری شده از کشاورز کیلویی ۳/۵ ریال (هر تن ۳۵۰۰ ریال) و گندم آزاد حدود ۷ ریال، برنج ۹ ریال، نان دولتی ۲ ریال، سیب‌زمینی ۵ ریال، قند ۱۱ ریال، روغن ۵۰ ریال، گوشت گوسفند ۳۰ ریال و زغال ۱/۸۳ ریال بود (اطلاعات، ۱۳۲۱/۸/۶، ۵۰۳۶: ۱).^۱ یعنی قیمت کالاها نسبت به شهریور ۱۳۲۰ به طور میانگین سه برابر و در برخی کالاها بیش از پنج برابر شده بود. بعد از این که میلسپو کار خودش را آغاز کرد، در ابتدا برای چندین ماه، افزایش نرخ اجناس همچنان ادامه داشت و تنها از اواسط سال ۱۳۲۲ بود که قیمت بعضی از کالاها نزولی شد اما برخی دیگر همچنان صعودی یا ثابت ماند یا در یک کانالی افقی نوسان کرد. مثلاً قیمت قند و شکر در ابتدای سال ۱۳۲۲ از کیلویی ۱۱ و ۱۰ ریال به ۲۱ و ۲۰ ریال (اطلاعات، ۱۳۲۲/۱/۱: ۵۱۲۶:

۱. قیمت کالاها مربوط به پاییز و زمستان ۱۳۲۱ است.

۱)، قیمت نان دولتی در اوایل خرداد ۱۳۲۲ از ۲ ریال به ۳ ریال (اطلاعات، ۱۳۲۲/۳/۲، ۵۱۷۷: ۱) و بهای روغن در اوایل شهریور ۱۳۲۲ از ۵۰ ریال به ۹۰ ریال و قیمت زغال از ۱/۸۳ ریال به ۳ ریال افزایش پیدا کرد (اطلاعات، ۱۳۲۲/۶/۷، ۵۲۵۸: ۱)؛ یعنی در شش-هفت ماه اول حضور میلپو در ایران قیمت برخی از اجناس بین ۵۰ تا ۱۰۰ درصد افزایش پیدا کرد؛ اما از اواسط سال ۱۳۲۲ که تکلیف لایحه اختیارات میلپو و سازمان‌های زیر مجموعه او، کالاهای انحصاری و جیره‌بندی، میزان غلات خریداری و ذخیره شده و پیروزی متفقین در برخی جبهه‌های جنگ مشخص شد، قیمت هر کدام از کالاها با توجه به عوامل فوق، وضعیت متفاوتی پیدا کرد. از این زمان تا آخر جنگ نه تنها خشکسالی پاییز ۱۳۲۰ باعث کاهش شدید محصول ۱۳۲۱ و گرانی کالاها شده بود، تکرار نشد، بلکه در سال آبی ۱۳۲۱ چنان بارندگی اتفاق افتاد که اغلب مردم فراوانی محصول زراعی ۱۳۲۲ را کم‌نظیر توصیف کردند (ساکما، ۲۹۶/۲۴۰۰۳: ۷۸)؛ بنابراین وقتی خرمن ۱۳۲۲ برداشت شد و مردم از فراوانی غلات اطمینان پیدا کردند، دیگر آن حرص و ولع و نگرانی سال قبل برای خرید و احتکار گندم و آرد را نداشتند. همین کاهش تقاضا و افزایش عرضه باعث شد که قیمت غلات به تدریج کاهش پیدا کند. مثلاً قیمت گندم در اصفهان در مهر ۱۳۲۲ از خرواری (۳۰۰ کیلو) ۲۷۵۰ ریال به ۲۲۰۰ ریال و قیمت جو از ۲۰۰۰ ریال به ۱۷۵۰ ریال تنزل پیدا کرد؛ اما در همین زمان قیمت سایر محصولات کشاورزی نه تنها کاهش پیدا نکرد بلکه در اغلب موارد روند صعودی به خود گرفت. مثلاً در همین شهر اصفهان^۱ قیمت برنج صدری از خرواری ۴۵۰۰ ریال به ۵۵۰۰ ریال، برنج گرده از ۳۵۰۰ ریال به ۴۵۰۰ ریال و نخود از ۲۷۵۰ ریال به ۳۵۰۰ ریال افزایش یافت. این روند کاهش نرخ بعضی از محصولات کشاورزی و افزایش برخی دیگر، در طول یک سال بعد هم ادامه یافت که در جدول زیر به تفصیل بیان شده است.

۱. البته این وضعیت در سایر مناطق کشور نیز برقرار بود و اصفهان تنها به دلیل داشتن آمارهای دوره‌ای و کامل‌تر انتخاب شده است.

جدول شماره ۳: قیمت کالاها در اصفهان.^۱

ارجاع	روغن	سیب‌زمینی	نخود	برنج گرده	برنج صدری	جو	آرد گندم	گندم	کالا تاریخ
۱: ۵۱۱۷، اطلاعات،	۱۹۰۰۰	۱۰۰۰	۲۷۵۰	۳۵۰۰	۴۵۰۰	۲۰۰۰	-	۲۷۵۰	۱۳۲۱/۱۲/۱۷
۴: ۵۳۰۲، اطلاعات،	۲۴۰۰۰	۸۰۰	۳۵۰۰	۴۵۰۰	۵۵۰۰	۱۷۵۰	۲۵۰۰	۲۲۰۰	۱۳۲۲/۷/۳۰
۱: ۵۵۴۳، اطلاعات،	۲۵۰۰۰	۱۲۰۰	۴۰۰۰	۳۲۵۰	۶۰۰۰	۱۵۰۰	۲۲۰۰	۲۰۰۰	۱۳۲۳/۵/۲۶
۴: ۵۵۵۲، اطلاعات،	۲۳۰۰۰	۸۰۰	۳۵۰۰	۴۰۰۰	۶۵۰۰	۹۰۰	۲۰۰۰	۱۷۵۰	۱۳۲۳/۶/۷
۴: ۵۸۱۷، اطلاعات،	۲۳۰۰۰	۱۶۰۰	۲۵۰۰	۲۲۵۰	۳۲۵۰	۸۵۰	۱۳۵۰	۱۲۵۰	۱۳۲۴/۵/۱

در مورد کالاهای غیر کشاورزی و به‌خصوص وارداتی، وضعیت قیمت‌ها از این هم بدتر بود. مثلاً قیمت گوشت از کیلویی ۳۰ ریال در زمستان سال ۱۳۲۱ به ۴۴ ریال در اواخر سال بعد رسید (اطلاعات، ۱۳۲۲/۱۱/۸: ۵۳۸۲: ۱) یعنی در طول یک سال حضور میلسپو در ایران نه تنها قیمت گوشت کم نشد، بلکه حدود ۵۰ درصد افزایش یافت. قیمت قماش که از همان ابتدا جزو کالاهای انحصاری و تحت کنترل قسمت تثبیت قیمت‌ها بود، شرایط به مراتب بدتری داشت و قیمت آن در طول یک سال بیش از ده برابر شده بود. روزنامه اطلاعات در گزارش خود راجع به وضعیت توزیع قماش و قیمت آن می‌نویسد: «تا دیروز اقلأً بعضی از مردم با کهنه و پاره‌یی که از بقایای گذشته بود تن خود را می‌پوشانیدند یا اگر هم احتیاجی پیدا می‌کردند باز ممکن بود در بازار آزاد چند متر چیت بخرند. ولی امروز بهای چیت، همان چیت‌هایی که یک سال پیش متری ۷ تا ۸ ریال به فروش می‌رسید به هشتاد تا صد ریال در بازار آزاد ترقی کرده و مردم هم دیگر کهنه و پاره‌ای در بساط خود ندارند...» (اطلاعات، ۱۳۲۳/۲/۳۱: ۵۴۷۱: ۱).

در کنار بررسی جداگانه قیمت هر یک از کالاهای اساسی که نشان از افزایش نرخ بسیاری از اجناس و تنزل قیمت برخی از محصولات کشاورزی مثل گندم و جو دارد، بررسی گزارش ماهانه میلسپو و بانک ملی درباره شاخص هزینه زندگی در طول این مدت نیز نتیجه مشابهی را به دست می‌دهد. بر اساس این گزارش‌ها، شاخص هزینه زندگی که در بهمن

۱. مقدار کالاها به خوراک (۳۰۰ کیلو) و قیمت‌ها به ریال می‌باشد.

۱۳۲۱، یعنی زمان شروع به کار میلسپو حدود ۶۰۰ و در ماه بعد ۷۷۸/۳ بود، در اسفند ۱۳۲۲ به رقم ۱۰۸۵ رسید؛ یعنی در طول یک سال (اسفند ۱۳۲۱ تا اسفند ۱۳۲۲) به طور میانگین ۳۹ درصد و در طول سیزده ماهه اول فعالیت میلسپو در ایران حدود ۸۰ درصد بر قیمت کالاها اضافه شد.

جدول شماره ۴: شاخص هزینه زندگی در ایران

سال	هزینه زندگی	افزایش نسبت به سال قبل
اسفند ۱۳۱۹	۱۶۱/۹	
اسفند ۱۳۲۰	۳۱۴	۹۳٪
بهمن ۱۳۲۱	۶۰۰	-
اسفند ۱۳۲۱	۷۷۸/۳	۱۴۷٪
اسفند ۱۳۲۲	۱۰۸۵	۳۹٪

منبع: (اسنادی از اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، ۱۳۸۹: ۲/۲۲۵؛ اطلاعات، ۱۳۲۳/۳/۲، ۵۴۷۳: ۴).

هرچند این تورم سالانه ۳۹ درصد یا حتی تورم سیزده ماهه حدوداً ۸۰ درصد در مقایسه با تورم ۱۴۷ درصد سال قبل از آن (اسفند ۱۳۲۰ تا اسفند ۱۳۲۱) کاهش چشمگیری را نشان می‌دهد و در نگاه اول دلالت بر موفقیت نسبی میلسپو در کنترل قیمت‌ها دارد، اما واقعیت این است که همین تورم ۳۹ تا ۸۰ درصد سالانه نیز رقم بسیار بالایی است، آن هم زمانی که هیجانانگیز ابتدایی جنگ کاملاً از بین رفته بود و محصول سال ۱۳۲۲ بنا به گفته برخی از مطلعین، برای دو سال کفایت می‌کرد و خبرهای خوبی از جبهه‌های جنگ مبنی بر پایان قریب‌الوقوع آن نیز به گوش می‌رسید. لذا در چنین شرایطی، نه تنها انتظار افزایش قیمت‌ها وجود نداشت، بلکه انتظار این بود که با حضور مستشار مالی خارجی، تثبیت و تنزل جدی قیمت‌ها اتفاق بیفتد و نرخ‌ها به گذشته برگردد؛ اما مشاهده آمار و ارقام موجود در مورد بهای اجناس و شاخص هزینه زندگی در سال ۱۳۲۲ و حتی نیمه اول ۱۳۲۳ روند معکوسی را نشان می‌دهد؛ بنابراین می‌توان گفت میلسپو در تعدیل و تثبیت قیمت‌ها که یکی از اصلی‌ترین ملزومات هر نوع اصلاح مالی در ایران و از مهمترین دلایل استخدام مستشار خارجی بود، عملکرد ناموفقی داشته است و این موضوع را نه تنها منتقدان و مخالفان او

مطرح می‌کردند، بلکه خود او نیز بارها در مصاحبه‌ها و نوشته‌های خود به آن اعتراف کرده است: «ترقی و تنزل کلیه قیمت‌ها یکسان نبود، بلکه بعضی به‌شدت ترقی نموده و هنوز هم در ترقی می‌باشد و برخی دیگر کمی تغییر یا تنزل کرده است» (اطلاعات، ۱۳۲۳/۲/۳۰، ۵۴۷۰: ۴). میلسپو در توجیه ناتوانی خود در کنترل قیمت‌ها، یا تقصیر را به گردن دیگران انداخته و کارشکنی مخالفان، فساد حاکم در ساختار اداری و کندی مجلس در تصویب لوایح مورد نظرش را عامل اصلی ناکامی خود عنوان کرده (ساکما، ۱۳۶۰/۱۱۶۰: ۲۹۰-۲۵؛ ۲۴: میلسپو، ۱۳۷۰: ۱۴۹)، یا تورم شدید سوخت و قماش را عامل اصلی بالا رفتن میانگین هزینه زندگی قلمداد کرده است و یا این‌که با پذیرش برخی از اشتباهات، وعده اصلاح امور در آینده را داده است که هیچ‌گاه عملی نشد (اطلاعات، ۱۳۲۳/۱/۸، ۵۴۲۶: ۴).

تنها از نیمه دوم سال ۱۳۲۳ بود که با رسیدن اخبار پیروزی‌های متفقین در جبهه‌های جنگ و امیدواری به پایان قریب‌الوقوع آن، قیمت کالاها کاهش پیدا کرد. در گزارشی مربوط به اوایل پاییز ۱۳۲۳ آمده است: «حوادث جنگ و نزدیک شدن روز صلح و آشتی، خوبی محصول و بالاخره رسیدن مقداری آلات و ادوات اتومبیل همه دست بدست هم داده و خوشبختانه موجب تنزل بهای اجناس و کالاهای مختلف گردیده و در یکی دو هفته اخیر بهای قماش و قند و شکر و چای و گندم و حبوبات و غیره به قدر کافی تنزل نموده است.» (اطلاعات، ۱۳۲۳/۷/۱۷، ۵۵۸۵: ۱). در واقع، با روشن شدن تکلیف جنگ در بسیاری از جبهه‌ها و امید به پایان آن، نیازهای متفقین به راه‌ها و وسایل حمل‌ونقل در ایران کاهش پیدا کرد و بسیاری از کامیون‌ها و دیگر وسایل باربری در اختیار دولت قرار گرفت. علاوه بر این، موضوع فروش کامیون‌ها و اتومبیل‌های کمپانی‌های خارجی به ایران نیز در جریان بود. همزمان با این مسائل، مقدار قابل توجهی ادوات یدکی اتومبیل و کامیون وارد ایران شد (اسنادی از اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، ۱۳۸۹: ۱۱۲/۳-۱۰۷؛ هدایت، ۱۳۴۶: ۴۲۹). همه این اتفاقات رویهمرفته حکایت از این داشت که بزودی مسئله باربری که یکی از مشکل‌ترین مسائل اقتصادی زمان جنگ بود، حل خواهد شد و هزینه حمل‌ونقل کالا که به‌شدت ترقی کرده بود، کاهش خواهد یافت و این کاهش نرخ کرایه‌ها تأثیر زیادی در تنزل قیمت کالاها خواهد داشت. این تنزل از همان پاییز ۱۳۲۳ کاملاً محسوس بود. مثلاً در ماسوله قیمت نان از کیلویی ۹ ریال به ۳ ریال، گوشت گوسفندی از ۳۰ به ۱۵ ریال، برنج از

۲۵ به ۴ ریال، روغن از ۱۲۰ به ۴۰ ریال و سیگار اشنو ۱۰ دانه از ۱۲ به ۳ ریال تنزل پیدا کرد (اطلاعات، ۱۳۲۳/۸/۱۸، ۵۶۱۱: ۴).

این کاهش شدید بهای اجناس در پاییز ۱۳۲۳ که در مناطق مختلف و در همه کالاهای اتفاق افتاده بود، چندان ارتباطی به اقدامات میلپو نداشت و معلول جریانات بین‌المللی، فراوانی محصول کشاورزی و نبودن خریدار در بازار بود. میلپو در گزارش ماهانه خود به این موضوع اشاره کرده است: «قیمت‌ها که برای چندین ماه کاملاً متوقف بود، اینک رو به تنزل است. انتظار می‌رود که این تنزل به مناسبت نزدیک بودن خاتمه جنگ در اروپا و پیش‌بینی این که اجناس موجود در داخل ایران وارد بازار گردد، ادامه یابد.» (اطلاعات، ۱۳۲۳/۹/۱۷، ۵۶۳۲: ۴) البته میلپو در اینجا به بی‌تأثیر بودن اقدامات خود اشاره نکرده و در مورد دلیل اصلی ثابت بودن قیمت‌ها در چند ماه گذشته که آن هم به خاطر اخبار مثبت از جبهه‌های جنگ بود نه اقدامات او، توضیح نداده است.

میلپو که حالا ناکامی‌اش برای همه مشخص شده و انتقاد از عملکردش افزایش یافته بود و در مجلس شورای ملی درباره لایحه لغو اختیاراتش مذاکره می‌شد، با نوشتن نامه به رئیس مجلس و نخست‌وزیر، ضمن دفاع از عملکرد میسیون آمریکایی، اقدام به لغو، اصلاح یا تعدیل قانون اختیارات را «مضرترین اقدام» برای منافع ایران شمرده و بر نتایج ناگوار احتمالی آن بر روابط بین‌المللی ایران، نظم داخلی و خیر و رفاه اهالی کشور اشاره کرد (اطلاعات، ۱۳۲۳/۹/۲۶، ۵۶۴۱: ۱؛ اطلاعات، ۱۳۲۳/۹/۲۷، ۵۶۴۲: ۴)؛ اما در نهایت هیچ کدام از این مکاتبات، مذاکرات، تهدیدات و وعده و وعیده‌ها نتوانست نمایندگان مجلس را قانع کند و آن‌ها در ۱۸ دی ۱۳۲۳ لایحه لغو اختیارات میلپو را تصویب کردند (ساکما، ۲۴۰/۱۳۹۷۲: ۲؛ ساکما، ۲۴۰/۱۸۹۲۲: ۲) میلپو که با از دست دادن اختیارات فوق‌العاده‌اش به شدت عصبانی شده بود و تلاشش برای برکناری مدیر عامل بانک ملی نیز با مخالفت مجلس و دولت روبه‌رو شده بود، فضا را برای ادامه حضور در ایران مناسب ندید و دم از استعفا زد، دولت نیز با قبول استعفای او که مورد تأیید مجلس هم بود، به حضور دوساله ناموفق میلپو در ایران پایان داد (لنزوسکی، ۲۵۳۶: ۲۹۶-۲۹۵؛ عظیمی، ۱۳۷۲: ۱۵۵). با رفتن میلپو نه تنها هیچ کدام از پیش‌بینی‌های او در مورد روابط بین‌المللی و وضعیت

داخلی محقق نشد، بلکه برعکس، از قیمت اجناس کاسته شد و خبر پایان جنگ تأثیر نیک خود را در بازارها بخشید طوری که قیمت برخی از اجناس تا نزدیک بهای دوران قبل از جنگ پایین آمد و بسیاری از جیره‌بندی‌ها و انحصارات دولتی حذف گردید و وضعیت به حالت عادی بازگشت.

نتیجه‌گیری

نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد میلسپو در طی دو سال حضور مستشاری خود در ایران نتوانست هیچ موفقیتی در کنترل و تثبیت قیمت کالاها داشته باشد. دلیل چنین ادعایی این است که بعد از حضور او در ایران، قیمت همه اجناس مانند گذشته همچنان صعودی بود و اگر بهای گندم و جو بعد از چند ماه کاهش پیدا کرد، نه به‌خاطر اقدامات او، بلکه در نتیجه فراوانی محصول ۱۳۲۲ بود. در سایر کالاها، به‌خصوص قند، شکر، روغن، گوشت، قماش و سوخت که عمدتاً جزو کالاهای انحصاری و تحت کنترل مستقیم میسیون آمریکایی بود، قیمت‌ها به‌شدت افزایش یافت و میلسپو علی‌رغم داشتن اختیارات فوق‌العاده، ایجاد سازمان‌ها و ادارات مورد نظر، استخدام و انتصاب آمریکایی‌ها در رأس ادارات تازه تأسیس و داشتن حمایت سیاسی و لجستیکی متفقین نتوانست بر روند رو به رشد قیمت‌ها کنترل داشته باشد. بلکه برعکس، با وصل و فصل ادارات، اعمال انحصارات و جیره‌بندی‌های جدید و لغو آن‌ها بعد از مدتی، گرفتن اعتبار و وام‌های متعدد از بانک و اخذ تصمیمات متناقض که نمونه بارز آن ایجاد قسمت تثبیت قیمت‌ها و انحلال آن بعد از یک سال بود، باعث پیچیده‌تر شدن اوضاع و بلاتکلیف ماندن مردم و بخش خصوصی شد. او با عدم استفاده از تمام سهمیه ایران در کمیته خواربار خاورمیانه و ممانعت از خرید و حمل گندم و آرد توسط خانوارهای تهرانی، سبب کمبود و قاچاق و گرانی کالاها شد. در زمینه حمل‌ونقل نیز با اولویت قرار دادن نیازهای تدارکاتی و تسلیحاتی متفقین بر حمل‌ونقل کالاهای موردنیاز مردم، زمینه را برای افزایش بیش‌ازپیش نرخ اجناس فراهم کرد؛ بنابراین می‌توان گفت، اقدامات میلسپو نه تنها سبب کاهش و تثبیت قیمت کالاها نشد، بلکه در موارد زیادی نتیجه معکوس داشت؛ و اگر در ماه‌های آخر حضور میلسپو در ایران، به‌خصوص از پاییز ۱۳۲۳ تغییراتی در روند قیمت‌ها اتفاق افتاد و نرخ همه اجناس رو به کاهش گذاشت، نه به‌خاطر

اقدامات میلسپو، بلکه به دلیل روشن شدن تکلیف جنگ در بسیاری از جبهه‌ها و امید به پایان قریب‌الوقوع آن بود. البته بارش فراوان برف و باران که سال پرمحصولی را نوید می‌داد و فروش کامیون‌ها و دیگر وسایل حمل‌ونقل متفقین به ایران بعد از رفع احتیاجات جنگی آن‌ها نیز در کاهش شدید قیمت‌ها تأثیر داشت. روند نزولی قیمت‌ها بر خلاف پیش‌بینی‌های تهدیدآمیز میلسپو، بعد از لغو اختیارات فوق‌العاده و رفتن او از ایران همچنان ادامه یافت که نشان از بی‌تأثیر بودن حضور او و اقداماتش داشت؛ بنابراین می‌توان گفت که عملکرد میلسپو در تعدیل و تثبیت قیمت‌ها در ایران کاملاً ناموفق بود.

منابع و مأخذ

کتاب‌ها

- ابتهاج، ابوالحسن (۱۳۷۱)، *خاطرات ابوالحسن ابتهاج*، جلد ۱، تهران، انتشارات علمی.
- استوارت، ا. ریچارد (۱۳۷۰)، *در آخرین روزهای رضاشاه*، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی و کاوه بیات، چاپ دوم، تهران، انتشارات معین.
- اسکرین، سرکلارمونت (۱۳۶۳)، *جنگ جهانی در ایران*، ترجمه غلامحسین صالحیار، بی‌جا، نشر سلسله.
- *اسنادی از اشغال ایران در جنگ جهانی دوم* (۱۳۸۹)، به کوشش علیرضا روحانی و ابوالفضل ایزدی‌زاده، جلد ۲ و ۳، تهران، خانه کتاب.
- امیراحمدی، احمد (۱۳۷۳)، *خاطرات نخستین سپهبد ایران، احمد امیراحمدی*، به کوشش غلامحسین زرگری‌نژاد، تهران، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی.
- *ایران در اشغال متفقین: مجموعه اسناد و مدارک ۱۳۲۴ - ۱۳۱۸* (۱۳۷۱)، به کوشش صفاءالدین تبرائیان، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- *ایران در بحران. (مهر ماه ۱۳۳۰ تا شهریور ماه ۱۳۳۶) بر پایه خلاصه اخبار شبانه رایوهای خارجی و گزارش‌های روزانه و خلاصه روزنامه‌ها* (۱۳۷۹)، به کوشش کیانوش کیانی هفت‌لنگ، پرویز بدیعی، تهران، سازمان اسناد ملی ایران.
- بولارد، سر ریدر و اسکرین، سر کلارمونت (۱۳۶۳)، *تسترها باید بروند!*، ترجمه حسین ابوترابیان، چاپ دوم، تهران نشر نو.
- پژوهشگران گروهی جامی (۱۳۸۱)، *گذشته، چراغ راه آینده است*، چاپ سوم، تهران، انتشارات نیلوفر.
- خان ملک (یزدی)، محمد (بی‌تا)، *ارزش مساعی ایران در جنگ ۱۹۳۹ - ۱۹۴۵*، بی‌جا، بی‌نا.
- ذوقی، ایرج (۱۳۶۸)، *ایران و قدرت‌های بزرگ در جنگ جهانی دوم*، چاپ دوم، تهران، پاژنگ.

- عظیمی، فخرالدین (۱۳۷۲)، *بحران دموکراسی در ایران ۱۳۳۰-۱۳۳۳*، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی و بیژن نوذری، تهران، نشر البرز.
- فرخ، معتمد السلطنه (بی‌تا)، *خاطرات سیاسی فرخ (معتمد السلطنه): تاریخ پنجاه ساله معاصر ایران*، بی‌جا: جاویدان.
- *گزیده اسناد جنگ جهانی دوم در ایران* (۱۳۸۱)، به کوشش بهروز قطبی، چاپ دوم، تهران، اطلاعات.
- گلشائیان، عباسقلی (۱۳۹۳)، *یادداشت‌های شهریور ۱۳۳۰*، با مقدمه رامین کامران، حروف‌چینی و صفحه‌بندی جدید از ایران لیبرال.
- لنزوسکی، جورج (۲۵۳۶)، *رقابت روسیه و غرب در ایران*، ترجمه اسماعیل رائین، چاپ دوم، تهران، انتشارات جاویدان.
- میلسپو، آرتور (۱۳۷۰)، *آمریکایی‌ها در ایران (خاطرات دوران جنگ جهانی دوم)*، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران، نشر البرز.
- هدایت، مهدیقلی خان (مخبر السلطنه)، (۱۳۴۶)، *خاطرات و خطرات*، چاپ دوم، تهران، کتابفروشی زوار.

اسناد

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)، شماره سند ۴۵۸۳۳/۲۴۰: ص ۲.
- _____: ۲۴۰/۱۳۷۷۰: ۲.
- _____: ۲۴۰/۸۲۸۷۵: ۴.
- _____: ۲۹۰/۱۱۶۰: ۲۱ و ۲۴ و ۲۵ و ۳۰ و ۳۱.
- _____: ۲۴۰/۸۲۸۷۵: ۴.
- _____: ۲۴۰/۸۹۲۲: ۲.
- _____: ۲۹۸/۵۵۴: ۲ و ۱۹.

— ————— '۲۹۶/۲۴۰۰۳: ۷۷ و ۷۸.

— ————— '۲۴۰/۱۷۱۷۳: ۶ و ۱۳ و ۱۶ و ۲۰ و ۲۱ و ۴۰.

— ————— '۲۴۰/۱۲۶۱۵: ۱۷-۱۵.

— ————— '۲۴۰/۱۳۹۷۲: ۲.

— ————— '۲۴۰/۲۵۹۲۰: ۷-۹.

— ————— '۲۴۰/۱۶۴۹۰: ۲.

مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی

— مشروح مذاکرات مجالس شورای ملی و اسلامی، نسخه دوم، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم انسانی، دوره ۱۳، جلسه ۱۰۸.

— ————— 'دوره ۱۳، جلسه ۱۵۳.

— ————— 'دوره ۱۳، جلسه ۲۰۰.

— ————— 'دوره ۱۳، جلسه ۲۱۶.

— ————— 'دوره ۱۴، جلسه ۵۳.

روزنامه‌ها

— اطلاعات، ش ۴۶۱۴، ۵/۱۲/۱۳۲۰: ۴.

— ش ۴۶۵۲، ۶/۲۶/۱۳۲۰: ۱.

— ش ۴۹۸۶، ۶/۳/۱۳۲۰: ۱.

— ش ۵۰۳۴، ۸/۳/۱۳۲۱: ۱.

— ش ۵۰۳۶، ۸/۶/۱۳۲۱: ۱.

— ش ۵۰۸۶، ۱۱/۱۰/۱۳۲۱: ۱.

- ش ۵۱۱۷، ۱۳۲۱/۱۲/۱۷: ۱.
- ش ۵۱۲۶، ۱۳۲۲/۱/۱: ۱.
- ش ۵۱۳۰، ۱۳۲۲/۱/۸: ۱.
- ش ۵۱۷۷، ۱۳۲۲/۳/۲: ۱.
- ش ۵۲۱۸، ۱۳۲۲/۴/۱۹: ۱.
- ش ۵۲۲۹، ۱۳۲۲/۵/۲: ۱.
- ش ۵۲۴۳، ۱۳۲۲/۹/۲۰: ۱.
- ش ۵۲۵۸، ۱۳۲۲/۶/۷: ۱.
- ش ۵۳۸۲، ۱۳۲۲/۱۱/۸: ۱.
- ش ۵۳۸۵، ۱۳۲۲/۱۱/۱۱: ۱.
- ش ۵۴۰۳، ۱۳۲۲/۱۲/۱۴: ۱.
- ش ۵۴۲۶، ۱۳۲۳/۱/۸: ۴.
- ش ۵۴۷۰، ۱۳۲۳/۲/۳۰: ۴.
- ش ۵۴۷۱، ۱۳۲۳/۲/۳۱: ۱.
- ش ۵۴۷۲، ۱۳۲۳/۳/۱: ۱.
- ش ۵۴۷۳، ۱۳۲۳/۳/۲: ۴.
- ش ۵۵۰۵، ۱۳۲۳/۴/۸: ۱.
- ش ۵۵۱۱، ۱۳۲۳/۴/۱۷: ۱.
- ش ۵۵۱۳، ۱۳۲۳/۴/۱۹: ۱.
- ش ۵۵۴۳، ۱۳۲۳/۵/۲۶: ۱.

— ش ۵۵۵۲، ۱۳۲۳/۶/۷: ۴.

— ش ۵۵۸۵، ۱۳۲۳/۷/۱۷: ۱.

— ش ۵۶۱۱، ۱۳۲۳/۸/۱۸: ۴.

— ش ۵۶۴۱، ۱۳۲۳/۹/۲۶: ۱.

— ش ۵۶۷۲، ۱۳۲۳/۹/۲۷: ۴.

— ش ۵۸۱۷، ۱۳۲۴/۵/۱: ۴.

